
TRIVO INDIĆ

ČASOPIS KULTURA - POČECI

LIČNI ZAPIS

Kada jedan časopis doživi da se pojavi njegov stoti broj, i ude u četvrtu deceniju izlaženja onda je to, u našoj sredini, istinski podvig. Naša kultura je kultura izrazitih prekida, raskola i diskontinuiteta i u njoj je premalo kulturnih pokreta, umetničkih smerova, ambicija i ustanova koji su doživeli da u celini ostvare svoje programe, dosegnu prirodnu zrelost, ukorene se u tradiciji i iznadre legitimne sledbenike ili negatore. Nijedno iskustvo, pa ni rad kulture, ne nastaje u vakuumu. Ono podrazumeva odgovarajuću sredinu, stečene spoznaje, sudar sa socijalnim inercijama i okoštanim konvencijama, inat savremenika i njihov trud oko promena, viziju drugačijeg, boljeg, kreativnijeg življenja. Zbog toga mi se čini opravdanim tumačiti pojavu časopisa *Kultura* i prilikama i akterima koji su poslovali oko njega, u godinama s kraja šeste decenije. Kako sam bio neposredno umešan u zbivanja oko nastanka i prvih godina rada ovog časopisa pokušaću da, povodom ovog jubileja, oživim uspomene na ljude i okolnosti zahvaljujući kojima je i sam časopis počeo svoj život.

Časopis sam koncipirao tokom prve polovine 1966. godine, u vreme kada sam radio u Centralnom komitetu Saveza komunista Srbije. Posao u CK sam prihvatio na poziv i nagovor Milojka Drulovića (poznatog po nadimku Čiča) koji je, u tadašnjoj partijskoj garni-

turi važio kao predstavnik mlade, liberalnije struje, a u CK je došao iz Gradskog komiteta SK Beograda. Čiča je, kao omladinac, učestvovao u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. i bio je od onih partijskih kadrova koji su, sluhom za potrebe vremena i demokratizaciju društva, odskakali od krutih, dogmatskih, autoritarnih aparatčika. Još kao brucoš bio sam član redakcije studentskog časopisa *Vidici* 1957-1958. (zajedno sa Milošem Stambolićem, Danilom Kišom, Rašom Popovim, Radetom Predićem i Milosavom – Bucom Mirkovićem), a Čiča je imao običaj da priziva na neformalne razgovore, pa i da se, u svojstvu sekretara Gradskog komiteta i kao čovek verziran u pitanjima ideologije i kulture, konsultuje sa mlađim intelektualcima, obično u poznim večernjim časovima u svom kabinetu na Studentskom trgu. Bilo je u tim razgovorima i svada, prekora na račun "modernizma" koji su mladi tvrdoglavo zastupali, ali i žestokih primedaba na zvaničnu kulturnu politiku. Mladi ljudi, a posebno oni sa Univerziteta i "iz kulture", tada su odlučno navaljivali na utvrđene partijske dogme i oficijelne istine, nastojeći da se izbore za veći prostor za slobodni dijalog, kritičku reč o svim pitanjima društva, politike i kulture. Čiča, koji je nakon rata bio i omladinski rukovodilac i predsednik Saveza studenata Jugoslavije, nastojao je da pomogne koliko je i sam mogao, u okviru datog manevarskog prostora koji su određivali stariji, viši i pravoverniji kadrovi iz nomenklature. Mislim da mu je u tim godinama iz ovog podmlatka najviše muka zadavao Dušan Makavejev, sa svojim prvim dokumentarnim filmovima. Mak je, čini mi se, čak tri puta izbacivan iz partije i ponovo priman u nju. Mak je bio paradigma tog nemirnog, pobunjeničkog duha kod mladih intelektualaca, izuzetno radoznao, obavešten, dinamičan. Sa njime sam puno vremena proveo u razgovorima o nadrealizmu, ruskoj avangardi, proletkultu, situacionistima, trockizmu i sličnim temama koje su nas tada zanimale. Preko njega i Ljube Stojića sam upoznao Rudija Supeka i Eriha Froma (Mak, inače student psihologije, doveo je Froma u Beograd, u vreme kada niko od nas nije znao za Froma).

Takav Čiča, kad je stigao u CK SK Srbije, za jednog od tri sekretara, nastojao je da u partijski aparat (u kome su do tada dominirali kadrovi još iz vremena NOB) dovede nove, mlade, obrazovane ljude. Ja sam prvo bio sekretar Komisije za štampu, radio – televiziju i izdavačku delatnost, a potom sekretar Komisije za nauku, kulturu i obrazovanje. To su bili prilično oset-

ljivi sektori partijskog rada, koji su bili u nadležnosti Milojka Drulovića, ispunjeni brojnim dnevnim trzavicama, ali i nerešenim, tj. nerešivim sistemskim problemima, koje je izazivala uvek prisutna tenzija između želje za demokratizacijom i reformama (u okviru tzv. samoupravljanja) i nepromenljive ambicije jednopartijskog sistema (i njegove "avangarde") da odbrani svoj monopol. Nažalost, događaji sredinom 1966. godine, vezani za partijsko-državni obračun sa Aleksandrom Rankovićem, koji će još dugi niz godina potresati političku scenu Srbije, učiniće da se marginalizuje svako nastojanje da se partija iznutra reformiše i da nauka, kultura, obrazovanje, mediji steknu kakvu-takvu autonomiju. Najviše vremena sam provodio u pisanju elaborata za sednice komisija i pripremu plenuma CK posvećenog problemima univerziteta u Srbiji. Radeći tako jedan elaborat o potrebi integracije izdavačkih kuća u Srbiji imao sam i više razgovora sa Milanom Vukosom, tadašnjim republičkim sekretarom za kulturu i članom Komisije CK za nauku, kulturu i obrazovanje. Stekao sam utisak da je i on bio čovek otvoren za promene, sklon da podrži nove inicijative, pomogne svaki novi projekt, mlade umetnike, književnike, sveže programe kulturnih institucija, otvaranje u međunarodnoj saradnji, stipendiranje boravka i stručnog usavršavanja umetnika i kulturnih radnika u inostranstvu. Počeo sam da skiciram projekt za novi časopis koji bi se zvao *Kultura* i koji sam želeo da ponudim Vukosu, kako bi ga on podržao kod odgovarajućeg republičkog fonda za finansiranje kulturnih delatnosti.

Tih godina sam dosta vremena provodio saradujući sa različitim ustanovama kulture i na poslovima vezanim za kulturu (osnivanje i uređivanje časopisa *Gledišta*, organizovanje Stražilovskih susreta u Novom Sadu, uređivanje časopisa *Youth Life*, članstvo u Savezu Jugoslovenskog dramskog pozorišta – predsednik Saveta je tada bio Ivo Andrić, saradnja sa časopisom *Naše teme* iz Zagreba, saradnja sa Radničkim univerzitetom "Đuro Salaj", itd.). Učinilo mi se da je neophodno raditi na koncipiranju jedne nove, demokratske, pluralne i promišljene kulturne politike i njenom utemeljivanju kao naučne, akademske discipline. U poslovima kulture bilo je uvek više improvizacije, diskontinuiteta, nadahnuća, nego smišljenog, kontinuiranog, metodičnog rada i programa. Naraslim potrebama i nastojanjima da se dosegne viši kvalitet života odgovarala je jedna stihijna ekspanzija kulturnih ustanova, bez odgovarajuće infrastrukture i racionalnosti.

Širila se mreža radničkih i narodnih univerziteta, domova kulture, bioskopa, biblioteka, muzeja, arhiva, pozorišta, muzičkih škola, umetničkih galerija, pokreta amaterskih kulturno-umetničkih društava, izdavačkih kuća, časopisa, likovnih kolonija, lokalnog radija, itd. Niti je bilo dovoljno sposobnih kadrova da vode takve ustanove ili realizuju kulturne programe, niti je državna uprava ili paradržavno samoupravno načelo organizacije bilo doraslo da se uhvati u koštac sa rastom kulturne produkcije i zahtevima novih publika kulture, a pogotovu da izađe u susret nalogima istinske demokratizacije jugoslovenskog društva. Ideje i metodi "partijske države" bili su prevaziđeni u svim domenima, a naročito je njihova inercija teško pogađala osetljivo polje intelektualnog i umetničkog stvaralaštva. Jedino sam kod Dobrice Ćosića i u tadašnjim razgovorima sa njime osetio postojanje vrlo precizne vizije kulturnog preporoda i civilizacijskog programa koji je trebalo ostvarivati na našem tlu. Ćosić je već iza sebe imao niz takvih ostvarenih inicijativa koje će dalekosežno obeležiti kulturu Srbije (na primer, osnivanje nedeljnika NIN, Beogradskog dramskog pozorišta, Ateljea 212, časopisa *Delo*, Muzeja savremene umetnosti, manifestacije "Slobodište" u Kruševcu, podsticanje bibliotekarstva u Srbiji, slanje mladih umetnika na stručne boravke u Pariz i druge krajeve sveta, itd). Danas su mnogi skloni da ove prosvetiteljske i kitorske Ćosićeve zasluge pripišu sebi, ali nadajmo se da će i te nepravde biti ispravljene. Značajnu ulogu u širenju alternativnih oblika obrazovanja, prosvetavanja i kulturnog rada imali su u tim godinama tzv. radnički i narodni univerziteti. Na poziv Nebojše Popova sačinio sam 1965. program obrazovanja za kulturnu politiku za polaznike Omladinske političke škole pri Radničkom univerzitetu "Đuro Salaj" u Beogradu i napisao 1966. odgovarajuću brošuru *Kultura i kulturna politika*. Godine 1966, zajedno sa Stevanom Majstorovićem, priredio sam izbor tekstova domaćih i stranih autora, pod naslovom *Kultura i kulturna politika* (oko 160 strana, šapirografisanih), za tzv. Dopisnu političku školu istog Radničkog univerziteta. U ovim poslovima sa Radničkim univerzitetom saradivao sam sa Stevanom Majstorovićem sa osećanjem da se u punoj meri slažemo oko ideja na kojima bi se utemeljila jedna nova kulturna politika kao akademska disciplina i kao praktičan program modernizacije jugoslovenskog društva. U pomenuti izbor tekstova ušao je i jedan prilog Stanke Veselinov, poslednjeg jugoslovenskog saveznog ministra za kulturu. Kako je ona te godine, deleći političku sudbinu svoga supruga Jovana Ve-

selinova, takode došla pod udar političkih sankcija i otišla sa javne scene, neki su se pitali da li je trebalo štampati njen prilog. Stevan je bez ikakvih nedoumica prihvatio i taj rizik. Jedan takav projekt utemeljenja nove kulturne politike tražio je stalnu, živu komunikaciju svih zainteresovanih, njihovo okupljanje oko jednog specifičnog glasila – časopisa koji, u tim godinama, nije kod nas postojao.

Ovde prenosim prvu, najraniju verziju koncepcije časopisa, koju sam ponudio jednom krugu kulturnih radnika i drugih intelektualaca za koje sam držao da bi mogli da je prihvate i da je zajedničkim snagama ostvarimo. Taj tekst glasi:

"Čemu *Kultura*

Časopis *Kultura* je revija za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku. Njegova je namera da omogući i podstiče integralno tumačenje savremenog kulturnog fenomena, shvatajući ga pre svega kao vrednosnu kategoriju, u kojoj se pored do sada usvojenih značenja i pravaca kulturnog, posebno umetničkog stvaralaštva, sustiču ne samo moralna svest i humanistički problemi nego i ideološke i političke pretpostavke našeg vremena.

Njegova je moguća vrлина što želi da kulturu shvati u svim njenim mnogoznačnim relacijama, oslanjajući se pri tome na mogućnosti koje pruža interdisciplinarno tumačenje kulturnog fenomena. Ne samo sociologija, filosofija, umetnička kritika i razmišljanja, nego i antropologija, etika i politikologija predstavljaju mogućnost da se kultura tumači višesmisleno, u svome jedinstvu i primerenije svojoj stvarnoj funkciji i mestu u društvu.

Časopis namerava da razmatra pitanja savremene, posebno jugoslovenske kulture, osećajući pri tome potrebu da se u svom programu ne ograničava ni na jedan završen krug tema.

Pitanje sudbonosno za svaku kulturu danas, posebno onu koja pretenduje da bude kultura socijalističkog društva, jeste pitanje njene stvarne funkcije. U biti je kulture da uvek iznova preispituje svoja ishodišta, da se samopotvrđuje na razini savremenosti, sve potpunijom i bogatijom vizijom čoveka i društva, aktualnog humanizma. Zato je primarni zadatak časopisa da sa ovih stajališta stalno obnavlja pokušaje jedne nove kritike fundamentalnih pitanja kulture i teorije kulture.

Svedočeći snaženje novih surogata ljudske zajednice, kojih nije oslobođena ni socijalistička civilizacija u nastajanju, u prvom redu ističemo neophodnost da se u okviru ovakve orijentacije suprotstavimo tendencijama osiromašavanja kulturnih potreba sadržanih u savremenoj potrošačkoj i akvizitivnoj civilizaciji. Kontinuitet autentičnih kulturnih potreba i ciljeva, posebno značajan za stvaranje socijalističkog društva, može biti jedan od kriterija pomoću koga bi se vrednovala mere praktične kulturne politike, njen otpor dehumanizaciji koja nastaje prevlašću instrumentalnih vrednosti, osiromašenjem ljudskih kreativnih mogućnosti, potčinjavanjem kulture političkom i drugom pragmatizmu koji prati i ovakvu civilizaciju.

Svedočeći složenu dinamiku ciljeva socijalne revolucije, pogotovu kada je reč o proleterskom pokretu, ističemo da danas ne može biti prave kulturne revolucije, ako je njena ambicija da manipuliše čovekom, njegovim uverenjima i vrednostima. Ciljevi ovog pokreta ostali bi nerealizovani, naročito samoupravljanje, ukoliko bi čoveka prepustili takvim uslovima koji će od njega da formiraju nekreativno, nerazvijeno i duhovno osiromašeno biće.

U svetu manipulativnih vrednosti, jačanja tehno-kratskih tendencija i tehno-kratske kulture, oseća se potreba obnavljanja one kulture koja nosi u sebi i autentične humanističke vrednosti i ostvaruje se kulturnom politikom u čijem horizontu se nalazi svestrano ljudsko generičko biće.

Pojave birokratizacije kulturnog života i meritokratije doživljavaju svoj rast i kod nas. Suprotstavljajući se potčinjavanju duha i uverenja, insistirajući na svestrano obrazovanom, stvaralačkom individuumu, naša kulturna politika, kojoj svoj doprinos želi da pruži i časopis *Kultura* mora, u prvom redu, da se suprotstavlja svakom obnavljanju upravo ovakvih tendencija i mentaliteta. Dirigovani unitarizam i pluralistički partikularizam su samo znaci odsustva prave demokratske kulturne politike. Kulturne institucije, takode, ne mogu biti transmisija političkih centara moći a tehno-kratizam i manipulacija koje neretko pothranjuju, vezani su za ekonomističko odsustvo smisla za kulturu kao bitan elemenat razvitka socijalističke civilizacije. Tržišni zakoni dovode do stvaranja jaza između elitne i narodne kulture, aristokratizovanja vrhunske kulture i obezličavanja prave masovne, narodne kulture. S druge strane, elementarna kultura može biti shvaćena samo kao široki program približavanja osnovnih vred-

nosti vrhunske kulture širokim slojevima društva, a ne samo kao pitanje pismenosti.

Samoupravljanje, kao jedan od određujućih društvenih odnosa u našoj kulturi, još nije razvijen i realizovan model, jer je i sama kultura u našim uslovima često prinuđena da egzistira na marginama društvenih procesa. U kulturne probleme našeg društva ubrajamo i otpor raznim direktnim presijama i cenzurama, kao i drugim prikrivenim vidovima represije duha, saznanja i slobode stvaralaštva. Zbog toga je, posebno, kritika revolucionarne fraze kao fiktivnog kriticizma, koji ne pomera društvene odnose napred, kao realpolitike u oblasti duha, znak neophodnosti da se vratimo izvornim vizijama i idejama, negujemo najbolje tradicije u interpretaciji kulture koja je nastala u istoriji marksizma, a došla do izražaja u kritici kulture našega vremena (začeta u Frankfurtskom krugu marksista između dva svetska rata, na primer). Prevladavanje pozicije građanskog mišljenja, depersonalizovane i tehnokratizovane kulture može, takode, da se obavi i aktualiziranjem i prevladavanjem kontroverzi kulturne istorije, prošlosti i onoga što je u jednom narodu opštečovečansko. Ovde ističemo uverenje da su onovni principi socijalističkog humanizma jedini kriterijumi vrednovanja kulturne tradicije sa kojima otkrivamo i proveravamo ono što je univerzalno ljudsko u jednom narodu ili kulturnom regionu. Socijalizam, kao pretpostavka stvarne ljudske zajednice, ne može da bude šansa za narastanje i izživljavanje onoga što je partikularno u jednoj kulturi, nego izraz samo onog univerzalno ljudskog. Prema humanumu kao prema poslednjem najvažnijem kriterijumu napretka koji tek treba da se razvije, sve kulture na zemlji – kako ističe Bloh – zajedno sa svojim nasleđenim supstratom predstavljaju eksperimente i promenljivo značajna svedočanstva i stoga one ne konvergiraju ni u jednoj bilo gde već prisutnoj kulturi, svejedno da li je *vladajuća* ili pretežno *klasična*, koja bi u svojoj – ipak samo eksperimentalnoj – biti bila već *kanonska*. Prošle, živeće kao i buduće, kulture konvergiraju samo u jednom nigde dovoljno manifestnom, ali zato dovoljno predvidljivom humanumu. Taj humanum leži u najboljoj imanenciji realne mogućnosti čoveka i prirode, koja ipak nije zatvorena naučnom predviđanju.' Tako je i jedan od poslova ovog časopisa kritička komunikacija sa svim duhovnim strujanjima i vrednostima savremene kulture.

Zbog toga se i javlja potreba za pokretanjem časopisa koji bi teorijsko-filosofske rasprave o osnovnim pro-

blemima kulture našeg vremena povezivao sa društvenim problemima, ističući kao svoje uverenje da je u biti autentične kulture da bude u funkciji ostvarenja slobodne ljudske zajednice.

Časopis poziva na saradnju sve one koji žele i mogu da doprinesu ostvarenju njegovog programa, borbi da prave kulturne vrednosti i stvaraoci tih vrednosti dobiju odgovarajuće mesto u našem društvu, kao i da se unapredi teorijsko razmišljanje o kulturi i njena sociologija."

Ovom opštem manifestu sledio je dokument koji je trebalo da pokaže kako sve to praktično treba da izgleda:

"Časopis *Kultura*

Časopis *Kultura* treba da bude revija za probleme opštekulturnog života, za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku. U prvo vreme izlazio bi četiri puta godišnje. Osnovni problemi koje bi časopis pratio bili bi vezani za funkciju, mesto i ulogu kulture kod nas. Ovi problemi bi se razmatrali sa više aspekata, polazeći od mogućnosti koje pruža interdisciplinarno naučno tretiranje kompleksa kulture (sociološko, politikološko, istorijsko, antropološko, etičko, itd.). Naravno, prednost bi imalo područje sociologije kulture, sociologije saznanja, kao i problematika kulturne politike. Posebno bi se negovala i kulturna antropologija, koja bi časopisu davala jednu širu, teorijsku dimenziju.

S obzirom da su studije kulturne politike, kulturne antropologije i kulturne sociologije kod nas sasvim nerazvijene, u zametku, časopis bi, pored svoje praktične namene da prati i ozbiljno razmatra problematiku tekućeg kulturnog života, posebno u Srbiji, odigrao krupnu ulogu i kao žarište gde bi se pomenute fundamentalne kulturološke discipline uobličavale, okupljali i formirali kadrovi koji su zainteresovani za njihovo unapređivanje.

Nama nedostaje upravo jedan ovakav časopis. Mi imamo u Jugoslaviji časopisa koji na izvestan način diraju pomenutu problematiku, ali je to nedovoljno, povremeno, ili sasvim siromašno. Na primer, časopis *Kulturni život* uglavnom je okrenut ka registrowanju tekućih kulturnih događaja, praktičnim akcijama kulturno-prosvetnih veća, tj. ima isključivo dokumentaciono-informativni karakter. U filozofskim časopisima kulturna problematika se tretira sasvim izuzetno i to

više sa uopštenih humanističkih, ili pak gnoseoloških aspekata. Isti je slučaj sa shvatanjem problema kulture u dnevnoj i nedeljnoj štampi.

Ako hoćemo da podržimo odgovarajući kulturni rast, moramo nužno i da ga analitički sagledamo, da ga procenjujemo sa opštih stanovišta, posebno sa stanovišta kulturnog razvoja i usmeravanja kulture u okvirima globalnog društva.

Evo nekih problema kojima bi se časopis *Kultura* bavio:

- odnos socijalizma i kulture, šta je to socijalistička kultura, koje su njene premise;
- problemi kulturne revolucije u svetu i kod nas, razvoj nauke i razvoj kulture, odnos industrijalizacije i kulture, odnos podele rada i kulture;
- kulturni preobražaj u Jugoslaviji, posebno u Srbiji, stvarna funkcija kulture na sadašnjem stepenu našeg privrednog, društvenog, političkog razvoja;
- problemi kulture u pojedinim društvenim sredinama: urbana kultura, kulturni život na selu, socijalna mobilnost i kultura, kultura u industrijskim basenima i novostvorenim gradovima;
- kulturna politika, njen predmet, njene mogućnosti, njen odnos prema globalnoj društvenoj politici, njeni zadaci i aktuelne teme (organizacija kulturnog života, finansiranje kulture, programiranje kulturnog razvoja, kadrovi u kulturi);
- sociološka istraživanja kulture, difuzije kulture, kulturnih vrednosti;
- negovanje pojedinih vrsta sociologije kulture: sociologije umetnosti, sociologije filma, pozorišta, likovnih umetnosti, sociologije muzike, sociologije literature, sociologije sredstava masovnog komuniciranja, sociologije knjige, itd.;
- problemi odnosa ličnost i kultura, društvena adaptacija i kulturne vrednosti, formiranje moralnih vrednosti i kulturne vrednosti, struktura pogleda na svet i funkcija kulture, filozofska istraživanja kulture;
- kultura i tradicija: revalorizacija kulturnog nasleđa, podsticanje rada na kulturnoj istoriji;
- međunacionalni odnosi i kultura; problem odnosa nacije i kulture, problem nacionalnih kultura, njihovog

formiranja i rasta, problem međunacionalne kulturne saradnje i integracije kulturnih vrednosti;

– problemi međunarodne kulturne saradnje i integracije međunarodne kulturne zajednice, kao i problemi vezani za mesto Jugoslavije, odnosno Srbije u međunarodnoj kulturnoj zajednici;

– problemi kulturne politike: njenog formiranja, odnosa prema političkim faktorima, slobode kulturnog stvaralaštva i ideologije, posebno odnos proleterskih partija, tj. radničkog pokreta i kulturne politike.

Naravno, to su samo neka pitanja koja bi trebalo da nadu svoje mesto na stranicama novog časopisa.

Ono što je vrlina budućeg časopisa jeste težnja da u njemu bude ne samo parcijalnog mišljenja i istraživanja o kulturi i kulture, nego da se omogući interdisciplinarno razmišljanje i istraživanje kulturnog fenomena.

Časopis bi mogao da neguje i kritiku značajnije kulturne produkcije (knjiga, pozorišnih predstava, produkciju radija i televizije, urbanistička rešenja, likovne manifestacije, itd.), u čemu još uvek oskudevamo u svim vid ovima naše štampe i periodike.

Časopis bi uređivala redakcija sastavljena od ljudi kojima je problematika časopisa bliska: kulturni radnici, sociolozi, politikolozi, filozofi, kulturni istoričari.

Časopis bi mogao da bude i vezan za delatnost Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, tj. njene stručne grupe koja se bavi istraživanjem kulture (budućeg instituta za kulturu), ili da bude samostalna tribina. Časopis bi mogao da ima i redakcijski savet sastavljen od predstavnika zainteresovanih društvenih organa i organizacija (Kulturno-prosvetna zajednica, Sekretarijat za kulturu, Kulturno-prosvetno veće Skupštine, Glavni odbor SSRN Srbije, razna stručna i umetnička udruženja).

Što se tiče troškova i tiraža oni bi izgledali, za tiraž od 1000 do 2000 primeraka, oko 10 miliona starih dinara godišnje."

U razgovorima sa ljudima iz partijskoj aparata, pre svega sa Milojkom Drulovićem, naišao sam na simpatije za ovakvu koncepciju časopisa. Ali je, ipak, u svemu presudno bilo razumevanje Milana Vukosa, tadašnjeg republičkog sekretara (danas bi rekli: ministra) Sekretarijata za kulturu Srbije i čoveka čija je podrška bila odlučujuća prilikom dodele novčanih

sredstava iz republičkog fonda za kulturu. Sve što je tih godina bilo novo u zvaničnoj kulturnoj politici, sveža inicijativa iz bilo kog domena kulture, vezano je, s pravom, za Vukosovo ime: od pomoći domaćoj kinematografiji, pozorištima, izdavačima, do pomoći alternativnim umetničkim grupama, časopisima, slikarima da dođu do ateljea, umetnicima do stipendija za usavršavanje van zemlje. Kada sam dobio Vukosovu saglasnost o koncepciji časopisa i obećanje da će obezbediti potrebnu sumu za prva četiri broja (prvo godište), onda sam sa Stevanom Majstorovićem mogao da počnem razgovore o praktičnim koracima vezanim za izdavanje časopisa.

Već sam ranije pomenuo saradnju sa Stevanom u izradi programa za tečaj kulturne politike u okviru Radničkog univerziteta "Đuro Salaj". Stevan je bio ličnost izuzetnih ljudskih i intelektualnih kvaliteta, s kojim sam uvek mogao iskreno da razgovaram, od koga sam kao starijeg i mudrijeg uvek mogao dobiti pravi savet i podršku, i u čijem sam se društvu uvek dobro osećao. Naravno, među nama je bio znatan generacijski jaz (on je rođen 1921, a ja 1938), niz razlika u pogledima na praktične mogućnosti promena u tadašnjoj politici. Ali ono temeljno – a to je potreba demokratizacije društva, otvaranje za nove i veće slobode, za otvorenu i dijalošku civilizaciju kao pandan tvrdj, jednopartijskoj liniji oficijelnih komunista – to je bilo ono što je okupljalo mlade ljude oko Stevana Majstorovića. Stevana sam upoznao još kao gimnazist, kada me je Dragoslav – Zira Adamović, krajem 1955. godine doveo u redakciju nedeljnika NIN, koja se tada nalazila u Vlajkovićevoj ulici, da pišem prikaze knjiga za rubriku *Život knjiga*. Obično su to bili kratki, informativni osvrti i ja sam svake nedelje imao dužnost da prikažem dve knjige, koje sam zajedno sa Zirom birao iz pošiljki koje su od izdavača stizale kulturnoj redakciji. Među novinarima lista tada je bio neobično popularan šah i Stevan Majstorović je, kao veliki zaljubljenik ove igre, umeo satima da sedi za šahovskom tablom u središnjoj prostoriji redakcije, čiji su zidovi bili izlepljeni obavještenjima o rezultatima turnira u toku. Tako smo Zira i ja sačekali da Stevan okonča jednu partiju i tek tada je došlo do predstavljanja i prvog razgovora. Stevan je tada bio glavni i odgovorni urednik i blagonaklono je prihvatio moju saradnju u NIN-u, na koju ni on ni Zira nisu imali primedaba. Ponekad bi Zira, umesto mojim inicijalima, potpisao moj tekst imenom Voje Rehara, takođe saradnika rubrike. Ali je to, objašnjavao mi je, činio kako bi

finansijski pomogao obolelom Reharu, kome je ta vrsta pisanja bila jedini izvor prihoda. Dobri čovek Zira pri tome nije ni meni ostajao dužan. Uopšte, NIN u vreme Stevana Majstorovića beše jedan izuzetno liberalan, slobodouman nedeljnik, za dugo godina ključno jezgro intelektualnog života u Beogradu i središte oko koga se okupljala elita reformistički orijentisanih javnih radnika, pisaca, naučnika, umetnika. Ovu otvorenost za novine, za promišljenu i odgovornu kritiku i moderan, proevropski senzibilitet u politici i kulturi, Stevan Majstorović će preneti kasnije, početkom 60-ih, u list *Danas*. Zbog ovakvih pozicija i stalnog konfrontiranja sa merama i duhom provincijalne, pragmatske, dnevne politike, Stevan će biti primoran da napusti *Danas*, koji je vlast, praktično, ugušila. Stevan potom dosta putuje po Evropi, bavi se prevodenjem i pisanjem, a jedno vreme je i na studijskom boravku u SAD, gde dolazi u dodir sa modernim kulturološkim studijama i rezultatima savremene sociologije kulture. Svo to bogato intelektualno iskustvo, sa početka 60-ih, on će pretočiti u svoje buduće knjige. Po povratku iz SAD zapošljava se u Kulturno-prosvetnoj zajednici Srbije, u kojoj formira i vodi istraživačku grupu, jezgro budućeg Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka. Za formiranje Zavoda trebalo je obezbediti, kako se to onda govorilo, "političku podršku", a potom i finansijska sredstva. Dok sam radio u CK SK Srbije aktivno sam se zalagao za takvu podršku i to me je još više zbližilo sa Stevanom. Naravno, imao je Stevan i ozbiljnije i uticajnije prijatelje koji su mu pomagali da u političkim krugovima bude prihvaćen onakav kakav jeste. Među njima bih posebno spomenuo Najdana Pašića i Radoslava Eru Ratkovića, čiji je uticaj u CK SK Srbije, nakon 1966. godine bio u porastu. Ratković će 1967. postati i predsednik Komisije CK za nauku, prosvetu i kulturu. Sa Stevanom sam se obično viđao u privremenim prostorijama budućeg Zavoda, u prizemlju dvorišne zgrade u Kolarčevoj ulici br. 3. Tu smo održali, u maju 1967, i prvi sastanak redakcije časopisa *Kultura*. U toj prvoj redakciji okupio sam sledeće ličnosti: Nikolu Miloševića, Zorana Gavrilovića, Zagorku Golubović, Miladina Životića, Dragutina Gostušskog, Svetu Lukića i, naravno, Stevana Majstorovića. Svi su se složili sa ponuđenom koncepcijom časopisa, a ja sam jednoglasno (na predlog Životića i Zage Golubović) izabran za glavnog urednika. Stevan Majstorović je prihvatio da nominalni izdavač časopisa bude Zavod za proučavanje kulturnog razvitka. Komisija za izdavačku delatnost Republičkog fonda za unapređivanje

kulturnih delatnosti potom je prihvatila, "u okviru novih inicijativa za pokretanje časopisa" da za *Kulturu* obezbedi sredstva u iznosu od 8 miliona starih dinara, "pod uslovom da pomenuti časopis izdaje Zavod za proučavanje kulturnog razvitka". Kako se Zavod (to jest Stevan Majstorović, kao njegov v. d. direktora) saglasio da bude izdavač časopisa, Fondu je dostavio stručnu koncepciju časopisa i finansijsku pretkalkulaciju troškova i zamolio Fond da donese konačnu odluku (koja je bila odložena do konstituisanja novog Upravnog odbora Fonda). Stručna koncepcija je "bio nešto skraćeni moj tekst "Čemu *Kultura*", koji je Stevan redigovao, sa njemu svojstvenom oprežnošću i političkim realizmom. Znao je iz vlastitog iskustva koju meru novina i kakvu retoriku može da prihvati tadašnja politička i kulturtregereska birokratija. Koliko je taj njegov oprez bio opravdan i koliko je realistično procenjivao datu srbijansku politiku potvrdiće, ubrzo, i događaji koji su usledili. Uz ovu koncepciju priložen je dokument pod naslovom *Struktura časopisa*, kao i predlog sadržaja prvog broja. Ovde prenosimo, u celini, tekst *Struktura časopisa*:

"U svakom broju časopis bi pokušao da ostvari sledeću strukturu:

U uvodnom delu uvek bi bila tzv. noseća tema, posvećena razmatranju (bilo u formi dijaloga, bilo u formi posebnih priloga) jedne šire teme, kao što je u prvom broju *Autentične kulturne potrebe, njihovo empirijsko stanje i mogućnosti kod nas*. Prilozi u ovom delu morali bi imati izrazitu teorijsku težinu i domet, ali istovremeno i prizvuk aktuelnosti.

Nakon uvodne teme, objavljivali bismo *Rasprave i eseje* iz domena problematike časopisa. U principu bi broj stranica ovakvih priloga mogao da se kreće od 15 do 20.

Rubrika *Dijalog* predstavljala bi mogućnost da se konfrontiraju različita gledišta o jednoj temi, bilo domaćih bilo stranih autora. Ovde bi ujedno mogli da objavljujemo i razgovore sa jednim brojem naših istaknutih kulturnih i javnih radnika.

Prevodi bi obuhvatali interesantnija i aktuelna razmatranja iz strane periodike i literature. Moguće je da se opredelimo i za prevod celih knjiga, koje obrađuju provokativna pitanja, imaju istaknutu teorijsku vrednost kao i moguću rezonancu u našim situacijama.

Svedočanstva. Ovde bi objavljivali važnije dokumente i mišljenja iz istorije kulture i ideja, s akcentom na

materijalu koji bi pomogao osvetljavanje savremenih kontroverzi, posebno kod nas.

Ideje-zapisi je prostor namenjen kraćim tekstovima i varijacijama (dve-tri stranice). Ova rubrika bi mogla da se zove i *situacije*, jer je namenjena reakcijama na aktuelne događaje.

Rubrika *Istraživanja* bi negovala sociološko istraživanje, objavljivala rezultate takvih istraživanja, sprovedenih prvenstveno kod nas.

U završnom delu časopis bi imao rubriku *Osvrti-prikazi-informacije*, gde bi objavljivali komentare i prikaze knjiga, skupova, događaja, itd., tematski vezanih za područje koje prati časopis."

Predlog sadržaja prvog broja je izgledao ovako:

Uvodna reč.

Autentične kulturne potrebe, njihovo empirijsko stanje i mogućnosti kod nas, anketa, u kojoj bi učestvovali: M. Životić, M. Marković, Z. Pešić-Golubović, N. Milošević, S. Stojanović, Dobrica Ćosić, S. Lukić, Miodrag Protić, Stojan Ćelić, Duško Radović, Dušan Makavejev, Dušan Stojanović, Slobodan Novaković, Ljuba Stojić, Veljko Korać, Milosav Mirković, Jagoš Đuretić, Vladeta Jerotić, Slobodan Turlakov, Miloš Ilić.

Pisani prilozi, čiji bi autori bili sledeće ličnosti: Rudi Supek, Branko Bošnjak, Danko Grlić, Zlatko Posavec, Vjekoslav Mikecin, Vanja Sutlić, Grga Gamulin, Abdulah Šarčević, Ivan Foht, Kasim Prohić, Fuad Muhić, Aleksa Buha, Esad Ćimić, Janko Kos, Taras Kermauner, Marijan Kramberger, Dušan Pirjevec, Živko Čingo, Vlada Urošević.

Rasprave – eseji: Kulturni metropolizam (Stevan Majstorović).

Dijalog: Primedbe za sociologiju kulture (T. Adorno)

Primedbe za sociologiju muzike (Alphons Silberman)

Svedočanstva – prevodi: Engleska industrijska revolucija i diskusija o kulturi (Leo Lovental)

Partija i intelektualci (Roza Luksemburg)

Čaršija i kultura (Sreten Dinić)

Ideje – situacije: Knjiga – šta je to?: prilozi Vujadina Jokića, Radeta Vojvodića, Bože Timotijevića.

Istraživanja:

Međurepublička zajednica kulture (T. Indić)

O kadrovima u opštinskim forumima za kulturu

Kulturni standardi i navike (B. Ivanišević)

Osvrti, prikazi, informacije:

Korčulanska letnja škola 1967.

J. Divinjo: Sociologie du theatre (T. Vučković)

Z. Bauman: Kultura i društvo (na poljskom)
– R. Đokić

H. Plesner: S ovu stranu utopije (na nemačkom)
– T. Vučković.

L. Goldman: Sociologija romana (S. Canić)

M. Unamuno: Tragično osećanje života (P. Perović)

(predvideni su i osvrti na sledeće knjige: R. Mils: *Znanje i moć*; H. Markuze: *Um i revolucija*; P. Vranicki: *Čovek i historija*; M. Životić: *Savremeni pragmatizam*; Lj. Tadić: *Poredak i sloboda*; V. Sutlić: *Bit i suvremenost*; M. Ranković: *Sociologija umetnosti*; M. Ilić: *Sociologija kulture i umetnosti*, itd.)"

Iz ovog predloga sadržaja prvog broja može se videti koji je to krug saradnika, autora na koji je časopis računao, na koji je tip intelektualca računao i kojoj orijentaciji među njima je želeo da da podršku. Tu, uglavnom nije bilo mesta tvrdoj, ortodoksnoj struji, tj. oficijelnoj inteligenciji iz redova "aparatačika", državnih "kulturnih industrija" ili kulturno-propagandnih pogona. Takođe je primetna široka orijentacija na saradnju sa ljudima van Beograda (posebno iz Ljubljane, Zagreba, Sarajeva i Skoplja) ili, kako se to tada zvalo, "jugoslovenska orijentacija". *Kultura* će uvek biti otvorena upravo za takvu saradnju, za jugoslovenski i globalni interkulturalizam. Između septembra i decembra 1967. "kuvao" se sadržaj prvog broja *Kulture*, činjeni prvi koraci da se organizuje redakcija, obavesti javnost o pokretanju i pridobiju prvi saradnici. Mladi slikar i grafički dizajner Bole Miloradović dobio je ponudu da grafički oblikuje časopis i izradi njegovu maketu. Njegovo smelo, prepoznatljivo rešenje je prihvaćeno i ono se nije menjalo tokom ovih prvih sto brojeva. U šali smo ga nazivali "Boletov jelovnik". Događaji koji su te jeseni usledili nisu, međutim, dopustili da se poslovi oko časopisa odvijaju kako je to zamišljeno.

Krajem oktobra 1967. sastale su se u Leskovcu redakcije lokalnih časopisa tzv. uže Srbije, u organizaciji časopisa *Naše stvaranje* iz samog Leskovca. Ovom radnom skupu prisustvovali su urednici časopisa *Tok* iz Prokuplja, *Bagdale* iz Kruševca, *Gradine* iz Niša, *Privrednog glasnika* iz Niša, *Koraka* iz Kragujevca,

Oktobra iz Kraljeva, a pozvani su i urednici *Braničeva* iz Požarevca i *Razvitka* iz Zaječara, koji su u poslednjem trenutku otkazali svoje učešće. U ime redakcije novoosnovanog časopisa *Kultura* iz Beograda, pozvani smo Stevan Majstorović i ja. Skupu su se, pored niza drugih učesnika – kulturnih, prosvetnih i javnih radnika, odazvali iz Beograda još i književnik Dobrica Ćosić, profesori Filozofskog fakulteta Mihailo Marković, Miladin Životić i Svetozar Stojanović (kao urednici časopisa *Filosofija*) i Nikola Milošević kao književnik i predsednik Srpskog filozofskog društva. Prvog radnog dana (30. oktobra), raspravljalo se o temi "Kulturna politika i putevi i zadaci razvoja kulture u provinciji", a uveče je održano književno veče u sali Narodnog pozorišta. Drugog dana su gosti iz Beograda imali javni dijalog sa ostalim učesnicima u okviru teme "Aktuelni problemi naše kulture danas". Rasprave su stenografisane (i javno i tajno), a nešto skraćenu verziju objavio je časopis *Naše stvaranje*, u broju 5-6 (septembar – decembar) za 1967. godinu. Rasprave u Leskovcu kretale su se u smeru kritike postojeće kulturne, duhovne i političke situacije i oficijelne kulturne politike. One su obeležene osećanjem jednog dela srbijanske inteligencije da je potrebno iskoristiti klimu obećanja najavljenih promena u prilog demokratizacije jugoslovenskog društva, stvorene nakon tzv. Četvrtog (brionskog) plenuma CK SKJ iz 1966. (poznatog kao "obračun sa rankovićevštinom") da bi se otvorila kritička debata o pravim uzrocima stagnacije i blokade razvoja. Onaj malobrojni sloj domaće kritičke inteligencije, među kojima su bili i neki članovi samog Saveza komunista ("intelektualci-reformisti" – kako se taj deo partijske inteligencije tada nazivao u zemljama Istočne Evrope), koji je ozbiljno shvatio svoj poziv i ideju javnog angažmana i prihvatio odgovornost za smisao moralne akcije i mesto znanja u njoj, odgovornost za vezu razuma i slobode, istine i slobode, jednom rečju, za autentični politički smisao kulture – taj deo je u Leskovcu progovorio, manje ili više, odlučno. Neretko, služeći se i manje transparentnim žargonom i metaforama domaćeg radikalnog intelektualnog geta, ezopovskim jezikom ili "retorikom samoupravljanja" kojim se štitio od sankcija jednopartijske države.

U takvoj atmosferi i sâm sam progovorio, založivši se za više slobode za kritičku inteligenciju, za rehabilitaciju onih koji "drugačije misle", za afirmaciju humanističke i druge inteligencije od *manus politicus*, od političke šape partijske birokratije. Istinskoj intelek-

tualnoj zajednici protivstavio sam tzv. partijsku, oficijelnu, "najamnu inteligenciju" i naglasio pravo inteligencije da se politizuje. Govorio sam o tome kako je izvorni poziv kulturnog aktivizma i inteligencije kritika fakticiteta, *status quo* i stvarnosti sa stanovišta budućnosti, viših sloboda. Založio sam se za samorganizovanje inteligencije, za njeno pravo da određuje viziju i program socijalističke civilizacije prema svojoj meri i mogućnostima, a ne da to bude monopol partijske birokratije. Smer kritike i jedva prisutnih ovlašnih aluzija bili su više nego prepoznatljivi. Uveče, na kraju prvog radnog dana skupa, u hotelskoj sobi, Dobrica Ćosić mi je zabrinuto rekao: "Preterao si. Tebe će sigurno izbaciti sa posla. Ali ne boj se, ti si pod mojom zastavom..." Naravno, nikakve zastave nisu mogle da pomognu kad argument sile stupi na scenu. Ja sam zaista, odmah po povratku u Beograd, izbačen s posla u CK SK Srbije, i uspeo sam da se ponovo zaposlim tek početkom 1968. godine. Zaposlio sam se kao sociolog-istraživač kod Stevana Majstorovića, u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka.

Već sutradan nakon moje reči na skupu, neki članovi redakcije *Našeg stvaranja* otišli su u opštinski komitet SK Leskovca i distancirali se od organizacije skupa. Skup je završen normalno, ali je u javnosti ubrzo počela velika i oštra kampanja protiv njega, njegovih organizatora i učesnika. Stvoren je tzv. leskovački slučaj, u nizu budućih slučajeva obračunavanja vladajuće partije sa tzv. antisamoupravnim, antipartijskim ili jednostavno, "neprijateljskim", "opozicionim", "anarholiberalnim", "disidentskim" istupanjem i organizovanjem. Moje ime se mesecima vrtelo po dnevnoj i partijskoj štampi kao "opoziciono nastrojenog", "neprijateljskog" pojedinca i "državnog neprijatelja". Svi učesnici su bili, praktično, optuženi da žele da stvore opoziciju, antidržavnu ili frakcionašku grupu i da inteligenciju stave iznad ili van domašaja Saveza komunista, itd. Od onih učesnika koji su bili članovi SK, zahtevano je da se odreknu skupa i osude sve što je tamo rečeno. I meni je predsednik radne grupe koja je ispitivala moj "slučaj" u CK SK Srbije (Vukašin Stambolić) nudio da se javno odreknem svega što sam rekao i da za list *Komunist* napišem samokritički tekst o skupu u Leskovcu. Kad sam to odbio i izjavio da smatram da sam bio u pravu i da sam zastupao istinsku demokratsku i samoupravnu poziciju, shvatio sam da će me isključiti i iz Saveza komunista, a ne samo oterati s posla. Kao beznadežan slučaj predat sam u nadležnost Gradskog komiteta SK Beograda, gde mi

je moj stari drug iz vremena Narodne omladine (bili smo zajedno u Gradskom komitetu NO krajem 50-ih) Pera Đoković, zadužen da sprovede odluku višeg foruma, povišenim glasom i patetično rekao: "Ti si sada sa druge strane rova!" Tako je "leskovački slučaj" bio među prvim znacima da se u Srbiji, nakon pada Aleksandra Rankovića, neće dogodati nikakve promene i da se svi razgovori o demokratizaciji društva i partije, o jačanju samoupravljanja i otvaranju ka liberalnijem kursu mogu uzeti samo kao gola propagandna floskula. Za časopis *Kulturu* to je u datom trenutku značilo da se raspušta već okupljena redakcija, da ja ne mogu biti glavni urednik, da je potrebno za jedno vreme odložiti poslove oko izlaska prvog broja i, uopšte, zauzeti tzv. *low profile* poziciju, kloniti se javnosti. U svemu ovome Stevan Majstorović se držao časno i mudro. Dogovorili smo se da je najbitnije da sačuvamo časopis i da on preuzme poslove glavnog i odgovornog urednika. I njega su zvali u partijske komitete i nudili mu da u listu *Komunist* osudi skup u Leskovcu, ali je on to odbio.

Trebalo je da prođe nekoliko meseci pa da se stiša buka oko "leskovačkog slučaja" i on je, tek s nastupanjem junskih događaja 1968. godine, bio potisnut u pozadinu. Zbog tog slučaja posebno su trpele naše kolege iz Leskovca – neposredni organizatori skupa iz redakcije *Našeg stvaranja*. Oni su, ipak, uspeli da objave materijale sa toga skupa, a mi učesnici smo prihvatili da u toj objavljenoj verziji ublažimo i stilizujemo neke od svojih stavova, jer nismo želeli da im otežavamo položaj. Kad se ovaj slučaj malo primirio, Stevan me je (uz prečutnu saglasnost ministra za kulturu Živana Berisavljevića, sa kojim sam jedno vreme i radio u CK SK Srbije u Čičinoj ekipi koja je, u međuvremenu, rasturena dolaskom Bobija Radosavljevića i Pere Stambolića na čelo srbijanske partije) primio na posao u Zavod. Jednostavno je raspisao konkurs za jednog istraživača i ja sam se prijavio na to radno mesto.

Dolazeći na rad u Zavod, pored istraživačkih poslova, Stevan kao direktor, zadužio me je da vodim i poslove redakcije časopisa, ne eksponirajući se u javnosti. Dogovorili smo se da sačinimo novu redakciju od sasvim novih, dotle nepoznatih, mladih ljudi koji su bliski orijentaciji časopisa i profesionalno usmereni ka sociologiji kulture i kulturologiji. Tako su se u redakciji našli Slobodan Canić (sociolog, koji je radio u Službi za istraživanje programa RTV Beograd), Dragutin Gostuški (muzikolog, iz Muzikološkog instituta SA-

NU, iz prethodnog sastava redakcije, a koji nije učestvovao na skupu u Leskovcu), Vujadin Jokić (filozof, koji je u Zavod došao iz Vukosovog Sekretarijata za kulturu Srbije), Danica Mojsin (sociolog, sekretar Gradskog odbora Saveza socijalističke omladine Beograda i urednik lista *Susret*), Mirjana Nikolić (profesor književnosti, istraživač u Zavodu), Nebojša Popov (pravnik, rukovodilac obrazovnog centra Radničkog univerziteta "Đuro Salaj" u Beogradu), Bogdan Tirnanić (filmski kritičar), Milan Vojnović (pravnik-politolog, zaposlen u CK Saveza socijalističke omladine Srbije) i Tihomir Vučković (anglist, asistent Instituta za književnost i umetnost, u Beogradu). Stevan će potpisivati časopis kao odgovorni urednik, a ja ću biti član redakcije koji će, praktično, voditi sve uređivačke poslove. Sekretar redakcije i prvi lektor je bila neumorna i izuzetno profesionalna Mirjana Mima Nikolić. Mogu reći da su svi novi članovi redakcije bili veoma obrazovani, obavešteni i vispreni mladi ljudi, većinom na postdiplomskim studijama ili pred doktoratom, a mnogi od njih i poliglotti koji su sistematski pratili inostranu produkciju i održavali brojne veze sa kulturnim centrima van zemlje. Zbog pomenute političke atmosfere dogovorili smo se da prvi broj časopisa objavimo bez ikakvog redakcijskog manifesta, a da se držimo dogovorene koncepcije. Odustali smo i od najavljivanog sadržaja i od priloga jednog broja domaćih autora, ne želeći da odmah damo povoda "dežurnim" i "budnim" da nas "stave na tapet". Kada se pojavio prvi broj, nije bilo političkih invektiva, ali se Eli Finci, uvek budan i kooperativan, potrudio da u prikazu za dnevni list "Politika" oceni časopis kao nepotreban, akademski, bez koncepcije, posebno se čudeći šta će tu (inače uvodni) tekst Đerđa Lukača o sociologiji savremene drame. Tokom pripreme prvog broja Stevan i ja smo obišli Ljubljanu i Zagreb gde smo razgovarali s brojnim intelektualcima, kulturnim radnicima i istraživačima o saradnji u časopisu. U Ljubljani su to bili vrlo ugledni saradnici oko časopisa *Perspektive, Problemi, Naša sodobnost*, Instituta za sociologiju, itd., a u Zagrebu ekipa iz *Naših tema, Praxisa* (Supek, Kangrga, Gajo Petrović, Danko Grlić, itd.), *Kulturnog radnika* i Instituta za društvena istraživanja. Takođe smo bili u kontaktu s ljudima iz Skoplja i grupom mladih ljudi koji su se u Novom Sadu okupljali oko *Polja, Indeksa* i *Uj simposiona*. Želeli smo da preko časopisa ostvarimo i komunikaciju sa inostranim autorima i istraživačkim centrima, da negujemo razmenu publikacija sa svetom i zbog toga smo u svakom broju imali rezimea i sadržaj na engleskom jeziku. Već prve

dve godine imali smo preko 200 pretplatnika iz inostranstva, brojnu razmenu i autorsku saradnju. U prvom broju naši inostrani saradnici su bili Đerđ Lukač, Franko Lumaki, Rober Eskarpi, Leo Lovental i I. Lauson.

Te prve godine izlaženja časopisa – 1968, objavili smo tri broja: jedan redovan (1) i jedan dvobroj (2-3). Iz njihovog sadržaja mogla je da se iščita, prepoznata implicitna koncepcija, najavljuvana u osnivačkim dokumentima, a širok krug okupljenih saradnika i autora (iz zemlje i iz inostranstva) bio je znak saglasnosti sa takvom orijentacijom. Radeći u Zavodu i u časopisu mogao sam uvek da računam na Stevanovu podršku i razumevanje. Još na početku naše saradnje u Zavodu, dogovorili smo se da moja lična politička uverenja i pripadnost disidentskoj grupi Praxis držim van poslova Zavoda i časopisa i da ove dve institucije nikako ne instrumentalizujemo u tekućim političkim konfrontacijama. Pa i onda kada sam izabran za asistenta Filozofskog fakulteta u Beogradu (u septembru 1969) ostao sam još u redakciji *Kulture* i radio na projektima Zavoda, sve dok poznati sukob političkih foruma sa grupom Praxis i Filozofskim fakultetom nije dobio ekstremne forme. Redakciju *Kulture* ću napustiti 1972. godine, s brojem 19, kada je odgovorni urednik postao Miloš Nemanjić. U novoj redakciji našli su se novi ljudi, ništa manje kvalifikovani za taj posao od prethodne ekipe. U njoj više nije bilo ni Stevana Majstorovića. Časopis je, po mom uverenju, i dalje ostao dosledan svojoj koncepciji, nastavljajući da u našoj sredini igra nezamenljivu ulogu žarišta istraživačkog i teorijskog rada u području teorije i sociologije kulture i kulturne politike i srodnih disciplina.

Iako je spolja, možda i odviše, bio akademski intoniran, časopis je bio središte žive intelektualne akcije, okupljanja svih misaonih kapaciteta kojima smo tada raspolagali, istančanog nemirnog senzibiliteta koji se odazivao potrebama i iskušenjima svoga vremena. Podsetiću samo na činjenicu da je i on bio zabranjivan u razdoblju ranih sedamdesetih, iako je negovao tolerantan dijalog vlasti i opozicije (videti, na primer, prilogu pod naslovom *Definišite tri najznačajnija kulturna zadatka*, u kome možete naći širok spektar sagovornika, od Latinke Perović do Dobrice Ćosića). To je bio slučaj sa dvobrojem 13-14, koji je bio posvećen religiji kao kulturnom i društvenom fenomenu. Pored tekstova domaćih laičkih i verskih pisaca svake konfesije (uključujući tada malo znanog, a danas naširoko poznatog Aliju Izetbegovića), objavili smo i prevod s

ruskog teksta Nikolaja Berdajeva (*Carstvo duha i cesara*). Okružno javno tužilaštvo u Beogradu donelo je, pozivajući se na Zakon o štampi i drugim vidovima informisanja, rešenje o privremenoj zabrani rasturanja časopisa (19. avgusta 1971) zbog članka N. Berdajeva, kojim se, kako se navodi u rešenju, "iznose lažna i izopačena tvrđenja i izaziva uznemirenje građana kao i neposredno remeti održavanje prijateljskih odnosa između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza". Na glavnom javnom pretresu održanom 23. avgusta, Okružni sud nije prihvatio odbranu zastupnika izdavača, odnosno redakcije i potvrdio je zabranu časopisa. Mi smo se žalili Vrhovnom sudu Srbije protiv ovog rešenja i uspehli smo da poništimo zabranu rasturanja pomenutog broja *Kulture* (videti prilog *Povodom prošlog broja "Kulture"*, objavljen u br. 15 časopisa). Da se spor reši povoljno po nas sigurno su doprinele i Stevanove političke veze i njegovo nastojanje da ne dramaturizujemo ovaj slučaj.

Kasniji urednici i redakcije vodiće časopis naredne tri dekade već u saglasnosti sa svojim znanjima, temperamentom i afinitetima. Mislim da je u nizu najraznovrsnijih iskušenja kojima je bio izložen naš javni i kulturni život časopis *Kultura* uspeo da se dokaže kao nezaobilazan instrument kulturne akcije i promišljanja svoga vremena i zamašan, dragocen fond znanja i informacija za sociologiju kulture, kulturologiju i kulturnu politiku. Naša je kultura bitno kultura diskontinuiteta, oštih, reskih prekida i nezrelih negacija, ideoloških raskola i netolerancije, političke zloupotrebe stvaralaštva i ljudi. Časopis *Kultura* je želeo da ide protiv takve tradicije, konformizma i rutine svoga vremena i da služi vrednostima razuma i slobode kao izvornim potrebama kulture. Verujem da je u tome i uspeo, iako meni, kao zainteresovanoj strani u sporu, ne pripada pravo da odlučujem o tome.